

Dones fent costura i labors.
Foto arxiu Palas Atenea

l'assistència a classe de les filles grans que, en cas contrari, sovint es veien obligades a quedar-se a casa per vigilar els germans i germanes més petits, tal com ja hem dit. En definitiva, impulsaren la creació de serveis que podien millorar les condicions de vida de les dones. Leonor Serrano escrivia: "Vuestras hijas y discípulas deben tener, bajo la égida de la República, un porvenir más esplendoroso que el pasado y el presente del que habéis gozado -o sufrido- vosotras. La niña actual, la mujer de mañana, se

Treballadores i treballadors de Cafés Mrcilla, a principis dels anys trenta.

Foto arxiu Palas Atenea

educará, trabajará, ganará y vivirá más intensamente que vosotras".

Diversitat d'oficis

Tomant al segle XIX i als diferents oficis desenvolupats per les dones, el didatge ha estat una de les professions amb què algunes dones han sobreviscut durant una part de le seves vides. El didatge ve d'antic i, durant l'etapa medieval, les dides eren les dones més ben pagades. La seva feina estava reglamentada i s'establia per contracte davant notari. Durant la vigència del con-

tracte no podien quedar embarassades, ja que hi havia la creença que la llet era dolenta.

Un altre ofici que tradicionalment ha estat desenvolupat per dones, fins fa pocs anys, ha estat el de llevadora. Joan Clapés, el cronista per excel·lència de Sant Andreu, ens parla de les llevadores: "Actualment actuen moltes llevadores, professores amb títol. En 1865 sols se'n comptaven dues, amb les practicantes".

El mateix cronista ens parla d'una altra activitat

Minyona o mare amb criatures? Si el treball de cura de criatures es fa per altres persones del grup familiar reb una remuneració econòmica si ho fa la mare no. La remuneració depèn doncs, no del tipus de treball sinó de a qui va destinat.
Foto arxiu Caliu Congrés

també exercida per les dones durant el segle XIX a Sant Andreu: el que ell anomena "curanderes". Mossen Clapés estableix diverses categories de curanderos, els que gaudien de més prestigi, de més anomenada, i que feien la competència als metges, categoria en la qual només inclou homes, i una categoria inferior "de menor quantia", on també inclou dones. "Eren bastant, si bé l'ofici no els produïa cap guany", una afirmació un xic contradictòria ja que, si no els produïa cap guany, no entenem que fos ofici. ¿De què vivien? seria la pregunta. Poc a poc, el narrador ens va esgranant algunes informacions de les seves pràctiques; guarien "desfetes" de la vista amb espigues seques de palla de sègol mullades d'aigua, passades pels llavis tot dient unes estrambòtiques paraules, que es repetien set vegades seguides cada dia durant set dies seguits. Les erisipeles eren tractades fent-hi creus i més creus, i les corresponents paraules estrafoles, com igualment en la cura dels brians. Per a mals de coll feien dir la "gavarrera", que consistia a entregar dos rals de plata embolicats, a la casa del curandero, i després, el dia següent, anar a saber si el malalt tenia realment "gavarrera". També oferien serveis per fer patir a alguna persona que es tenia per enemiga i per subjectar els marits o mullers esgarriats. Agafaven un tros de fetge de be, hi clavaven agulles i el fetxe el tiraven al mar. Tres vegades en tres dies la mateixa operació. Pràctiques, aquestes o similars, que en alguns sectors de població local, en alguns països, encara es practiquen.

L'accés de la població a l'assistència mèdica privada, l'única que hi havia durant el segle XIX, estava molt restringida per a àmplies capes de la població, atesa la poca disponibilitat econòmica. Matilde Martínez ens explicava que la gran preocupació del seu pare i de la seva mare

era fer un "racó" per si es posaven malalts i necessitaven els serveis d'un metge.

Les dones i la medicina

La pràctica mèdica va estar en mans de dones fins que s'institucionalitzaren els estudis mèdics. La medicina, fins a l'alta Edat Mitjana, tenia molt del que avui en dia coneixem com a medicina preventiva, i es basava en la dieta i en la cura del cos, banys, bellesa... Només per posar un exemple, direm que Cleopatra, emperadriu romana, va escriure un llibre mèdic i ja en l'etapa medieval es tradueix al català *De passionibus mulierum* (Sobre les malalties de les dones) escrit al segle XI per la metgessa de Salern, Trotula, un exhaustiu tractat de ginecologia que va ser utilitzat durant centenars d'anys, ja que ofería moltes solucions pràctiques als problemes de menstruació, d'esterilitat... Quan s'institucionalitzaren els estudis mèdics, a Catalunya quedà prohibit l'accés de les dones a la formació. Amb tot, però, i malgrat la prohibició, els reis de la corona catalano-aragonesa preferiren ser atesos per metgesses. Per exemple, Francesca Bonanada, de Berga, assistí Violant de Bar; pels volts de 1333, Floreta Çanoga, de Santa Coloma de Queralt, va rebre un primer pagament de 15 florins d'or, al qual seguiren d'altres per assistir Sibila de Fortià i tota la família reial...

Tot i que l'accés de les dones a la universitat va estar prohibit fins a l'any 1910, a mitjans dels anys setanta del segle XIX hi ha tres dones que estudiaven medicina a la universitat de Barcelona són Helena Masseras, Dolors Aleu i Martina Castells. Totes elles van necessitar una autorització reial per poder fer el que volien: estudiar. I la seva entrada a la universitat no va ser triomfal, ans al contrari. Van haver de menester el suport dels agents de l'auto-

ritat per poder accedir i una extraordinària voluntat per continuar trepitjant un espai, l'universitari, reservat per a un sexe que no era, precisament, el seu. La premsa mèdica de l'època, concretament *El Siglo Médico* de 1878, els donà "benvinguda" amb aquestes barroeres paraules: "Así pues, les aconsejo que no dejen la aguja de la mano y sus múltiples labores, que no les faltarán camisas que planchar y que remendar o hijos a los que prodigar sus cariñosos cuidados, y la que no se conforme con esto puede cojer el estropajo e irse a fregar, porque la mujer nunca servirá para ejercer la medicina, y mucho menos la cirugía".

Dia de la festa del grup de dones de l'agulla, a principis dels anys trenta al terrat de la casa on anaven a cosir al carrer Borriana, abans del carrer del Mar.

Foto arxiu Palas Atenea

Totes es van llicenciar en medicina i Dolors Aleu, a més a més, va aconseguir el grau doctoral, convertint-se en la primera doctora en medicina de l'Estat espanyol.

Noves ofertes de treball

Durant les primeres dècades del segle van aparèixer noves ofertes de treball per a les dones: ens referim al sector de serveis o terciari i, concretament als serveis administratius. Mecanògrafes i taquígrafes, administratives en general, van ser reclamades des de diversos sectors. Primer van ser admeses a l'administra-

ció pública i posteriorment des de l'empresa privada. Oficines i despatxos es van convertir en espais de dones. Van aparèixer una munió d'escoles per instruir-les, però malgrat la seva formació i especialització, el salari, en ser una professió adreçada a les dones, va tenir una remuneració baixa. El treball de la taquimecanògrafa és -com indica Ellen Lupton, en el seu suggerent llibre *Women and machines from home to office*- de mediació entre homes. D'una banda, elles donen forma a la idea que apareix a la ment de l'executiu o similar, i és ell qui després posarà la seva autorització a través de la signatura. En aquest triangle, la dona i la màquina actua com a mitjà tecnològic del pensament de l'home. D'altra banda, la carta, un cop signada per un home s'adreçarà a un altre home, en aquest cas el destinatari, tant proveïdor com similar.

Un altre suggerent estudi, aquesta vegada el de Daphne Sapin, en el seu article "The Contemporary Workplace", en parlar dels espais de treball de les dones, els defineix com a espais oberts i els dels homes, com a treballs de portes tancades.

El major estatus que tenen els homes en el terciari queda reflectit en l'organització de l'espai, ja que disposen d'oficines privades. Els discursos tendeixen a associar la capacitat de prendre decisions que afecten l'organització del treball amb la privacitat. Privacitat de la qual és responsable la secretària que haurà de mantenir-se com a "vigilant", protegint el "jefe" de les interrupcions.

Secretàries i administratives en general, estaran exposades en espais de visibilitat per veure i ser vistes pels directius. Les portes, en l'espai de treball, són missatge de les diferències de poder.

El disseny contemporani de les oficines reflecteix una segregació espacial en separar les dones dels homes. Les secretàries (gairebé totes són dones) i els manager (pràcticament tots són homes) tenen assignades àrees específiques enmig de l'organització general de l'espai. La distribució espacial en una oficina il·lumina les complexes maneres en què la segregació espacial contribueix a l'estratificació per raó de sexe.

Quan els discursos van per una banda i la realitat per una altra

La fi de la Guerra Civil, com la fi d'altres guerres, va suposar la crida al retorn de les dones a la llar. El Fuero del Trabajo de 1938, aprovat per Franco a Burgos, prometia o amenaçava de "Liberar a la mujer casada del trabajo y de la fábrica y la ha devuelto al hogar donde es la reina". La família era, segons el Fuero de los Españoles de 1945, una institució "natural" (?) i declarava la indisolubilitat matrimonial. I a "la reina" del hogar se la destinava a "la producción de ciudadanos que más adelante serán consumidores, soldados y defensores de la patria". La dona tenia una obligació amb l'estat: parir criatures. Amb aquesta lògica, si parir era una obligació, l'avortament va ser considerat

Isabel Batalla al teler i
l'encarregat d'una fàbrica
de teixits del Poble Nou, 1951.
Foto arxiu Pepa Batalla

un crim contra l'estat, segons la llei de 1941. Es van establir premis de natalitat, esbombats per tots els mitjans de comunicació del moment. Els premis, però, s'atorgaven el dia del "padre", que com totes sabem és i era el dia 19 de març.

Malgrat els premis a la natalitat i els incentius a deixar la feina en cas de matrimoni, i la prohibició de contractar dones casades en alguns sectors, la realitat, segons ha estudiat Cristina Borderias va ser tota una altra, just la contrària, ja que durant

les dues primeres dècades del franquisme més dones s'incorporaren al treball remunerat.

Les prohibicions respecte el treball de les dones no podien ser del tot taxatives ja que es podien paralitzar sectors sencers de producció, com ara el tèxtil. La lassitud en alguns sectors posà en evidència que el discurs oficial anava per una banda i la realitat per una altra.

Taller de Camiseria d'home
als anys cinquanta, on va
treballar Pepa Batalla.
Foto arxiu Pepa Batalla

Carme Martínez Martínez,
a la parada de venda de
roba, any 1953. El tèxtil va
ser un sector amb majoria
de dones des de la producció
a la comercialització.

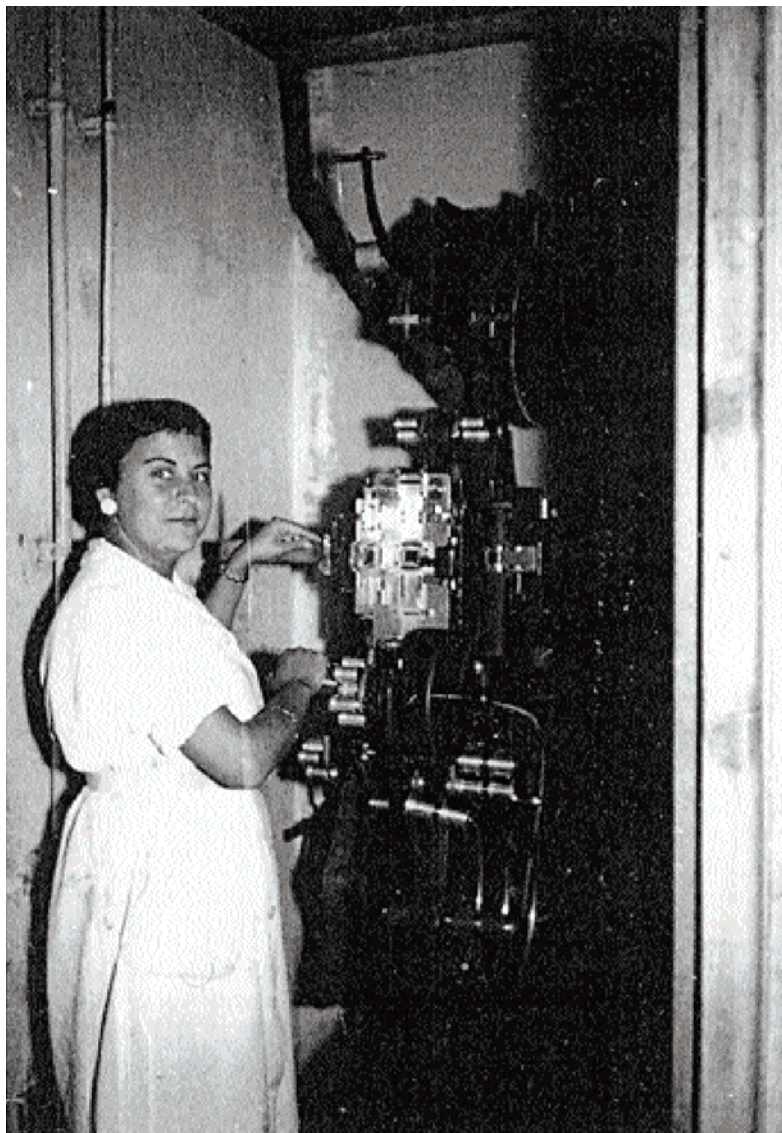
*Foto Relámpago, arxiu
Carme Martínez Martínez*

Les condicions de subsistència durant els primers anys del franquisme van ser difícils per a amplis sectors de la població. El nivell dels jornals va descendir de manera considerable respecte a l'etapa republicana i no es van recuperar fins a dècades posteriors. Per a molts col·lectius, es feia imprescindible el treball de

Isabel Ordi Dalmau
a l'interior d'una de les cabines
de positivar del laboratori
Fotofilms on treballava.

Any 1954.

Foto arxiu Isabel Ordi Dalmau

totes les persones del grup familiar. En fàbriques, tallers, botigues, mercats, comerços o en feines submergides, la de les dones continuà sent imprescindible, malgrat els discursos oficials i les restriccions al treball remunerat de les dones casades.

Les dones i les seves obligacions envers l'estat franquista

Isabel Ordi Dalmau, treballava a l'empresa Fotofilm, S.A.E. -dedicada al revelat i tiratge de còpies de pel·lícules cinematogràfiques- que estava situada a l'avinguda de la Mare de Déu de Montserrat, 17.

En les imatges que ens ha cedit, la veiem a l'interior d'una de les cabines de positivar. "Aquesta era una feina que realitzaven temps abans els homes, però progressivament cada vegada hi havia més dones, probablement perquè teníem més habilitat, més pulcritud, més cura. Jo vaig entrar a treballar-hi l'any 1947 o 1948 i vaig fer l'aprenentatge del funcionament de la màquina gràcies a una dona que tenia experiència, tal com després jo vaig fer amb d'altres dones"

La jornada laboral era llarguíssima, oficialment de vuit hores, però arribava a les dotze o catorze hores diàries. "A la fàbrica Fotofilm hi havia dos torns: a les 7 del matí i a les 3 de la tarda. Però com ens trobàvem en el context de la postguerra hi havia restriccions d'electricitat i no donaven la llum fins a les set de la tarda; per això l'empresa canviava l'horari de les treballadores i les traslladava a un altre laboratori (Cinefoto) del carrer València on treballaven a partir de les 7 de la tarda al llarg de tota la nit".

"El sou, però, era alt amb tantes i tantes hores

extres: cobràvem unes 400 o 500 pessetes a la setmana, quan el sou mitjà de l'època eren entre 80 o 100 pessetes. Una de les pel·lícules en que vaig treballar va ser *Vértigo* i *El último cuplé*, de Sarita Montiel. La vaig acabar odiant. Va tenir tant d'èxit aquí i a Amèrica, que no paràvem de fer còpies i més còpies".

Era l'any 1954 i el reglament interior de treball fixava el descans setmanal en un sol dia, el diumenge i les vacances en deu dies feiners per al "personal obrero y subalterno" i de vint-i-cinc a trenta dies pee al "personal restante".

"Vaig treballar a l'empresa fins al 1961. Quan em vaig casar em vaig veure obligada a abandonar la feina".

El reglament de l'empresa, i no era una excepció, era taxatiu respecte a la continuïtat de les dones casades a l'empresa "El personal femenino ingresado después del 31 de diciembre de 1948 que contraiga matrimonio quedará en situación de excedencia forzosa"; per tant sense cap possibilitat de continuar guanyant-se la vida. Només es considerava una excepció quan la dona era cap de família, és a dir, vídua. Les dones, segons el nou estat, tenen un deure social: cuidar marits, parir criatures i cuidar-les. Quan ja han fet tot això o no hi ha cap home que per contracte matrimonial les mantingui, al marge que es compleixi o no, podran reincorporar-se a la feina.

L'empresa "compensa" l'expulsió del lloc de treball remunerat amb una dot: "Este personal - el personal femenino que contraiga matrimonio- tendrá derecho, en concepto de dote, de una cantidad equivalente a tantas mensualidades como bienios de servicios haya prestado, sin que pueda exceder de seis mensualidades".

Isabel Ordi Dalmau va haver de deixar la feina quan es va casar. El reclament de l'empresa així ho prescrivia.

Foto arxiu Isabel Ordi Dalmau

El treball domèstic va ser una de les professions per la que optaren moltes dones acabades d'arribar a Barcelona.

Foto Pilar Aymerich

La maternitat, doncs, serà un deure social de les dones, una obligació envers el nou estat. Els homes en tenen d'altres, però en el tracte empresarial hi ha diferències segons el sexe: "Los trabajadores que se incorporen a filas tendrán reservado su puesto de trabajo durante el período que comprenda el servicio militar y dos meses más, computándoseles tal tiempo a

efectos de antigüedad".

Malgrat les reformes introduïdes pel que fa al treball de les dones casades, pel Codi Civil de 1958, que permetia el seu treball si comptaven amb l'autorització marital, ja que "el matrimonio exige una potestad de dirección que la naturaleza, la religión y la historia atribuyen al

marido" moltes empreses negaren explícitament el treball a les dones casades. El dret al treball per a les dones, continuava sent prerrogativa dels homes, tant marits com empresaris.

L'expulsió del treball remunerat reglamentat no suposà que deixessin de fer una feina remunerada. Moltes dones, casades i amb criatures, van haver de continuar treballant a casa per fer possible la subsistència familiar. El treball a casa, sense cap reglamentació ni dret, mal remunerat, inestable i realitzat en precàries condicions permetia compaginar-lo, adaptar-lo a les necessitats de les persones del grup familiar.

Matilde Martínez, a qui ja hem trobat en capítols anteriors, emigrà a Barcelona i : "a los 8 días

de estar aquí me pusieron a trabajar en casa de una familia de niñera, a la Bonanova. Entonces me di cuenta de lo que era la libertad: sólo podía ir a casa de mi familia una vez cada quince días. El sueldo era de 200 pesetas al mes. Era el año 1957 y fueron dos años en los que viví con mucha añoranza de todo lo que había dejado en el pueblo. Después me puse a trabajar con una familia alemana, que vivían en la calle Cerdeña, próxima al campo del Europa, con ellos me sentí respetada y querida, era tratada como un miembro más de la familia".

Aquest tipus de feina que implicava, en la majoria de casos, viure a casa, a la casa on es treballava, forçava a abandonar-la en el moment de casar-se. La mateixa Matilde ens ho explica "de

Josefina García a la seva granja del carrer Cardenal Tedeschini, 65, al barri del Congrés.

Foto arxiu Josefina García

allí salí para casarme. Fuimos a vivir a la calle Concepción Arenal, a una vivienda de 60 m². aproximadamente, de protección oficial."

L'abandó d'una feina més o menys estable no suposa, ja ho hem dit, l'abandó de la feina remunerada. Matilde explica el que feia un cop casada: "He trabajado en un montón de cosas en casa ayudando en la economía familiar. He pintado muñecos, he hecho bisutería, he cosido, he metido estampas en recordatorios." Va tenir dues criatures, i va optar per fer feines remunerades a casa perquè no tenia àvies que poguessin atendre les seves criatures ni tampoc hi havia guarderies que els poguessin atendre. La feina a domicili tenia una flexibilitat que permetia que les dones amb responsabilitats familiars poguessin compaginar les dues feines la productiva i la reproductiva, en un únic espai, que la rigidesa dels horaris fabrils o dels tallers dificultava. Per aquest motiu, moltes dones, quan es casen, abandonen els treballs fabrils o bé perquè la legislació que hem vist abans els prohibeix continuar-hi, o bé per decisió pròpia.

El treball a comerços o petites empreses familiars, va ser una altra possibilitat de subsistència per a moltes dones i part de la seva família. Aquest és el cas de Josefina García Merinero nascuda a Palacios de Goda, província d'Àvila, el 4 de febrer de 1937: "Soy la mayor de cuatro hermanas. Mi padre fue herrero en el pueblo y mi madre cuidaba de nosotras y mantenía el hogar y algunos animales (gallinas, conejos, cerdos y una yegua).

"Hasta los 18 años fui a la escuela en el pueblo y recibí conocimientos de corte y confección. Más tarde a los 19 años me trasladé por deseo de mis padres a Madrid con una hermana de mi madre y su marido para aprender y ejercitarme como peluquera (allí estuve dos años).

"En el año 1958 viajé a Barcelona con la intención de residir una temporada con mis tíos que regentaban una granja-lechería. Durante este periodo conocí al que después sería mi marido, que suministraba la leche al comercio de mis tíos además de ser el propietario de la granja-lechería situada en el barrio del Congreso (Cardenal Tedeschini, frente a un descampado que actualmente es el colegio Arrels, que más tarde regentaríamos conjuntamente). Este hecho propició que pudiera traer a mis hermanas para ayudarnos en el negocio. A continuación buscamos un negocio del mismo ramo para que se pudieran establecer mis padres y mis hermanas en Barcelona. Y así fue".

Malgrat la legislació franquista, tal com dèiem abans, de prohibir el treball de les dones casades, a les treballadores del tèxtil no se'ls va aplicar. Els empresaris del sector, enfront aquesta normativa -el sector es podia paraitzar ja que la majoria de la mà d'obra era femenina amb baixos jornals-, van pressionar per aconseguir l'exempció. D'altra banda, també les dones del tèxtil cobraven elles els punts i no el marit. En algunes empreses del ram, durant l'etapa de racionament, els pagaven 65 pessetes, cada quinze dies, que després va quedar incorporat al jornal. Per aquest motiu, dones d'altres sectors com el metal·lúrgic, van passar al tèxtil.

Experiència en fàbriques i consciència d'exploració

Montserrat Castells i Montoliu va començar a treballar a Fabra Coats, on ja treballava el seu pare, als 15 anys. "La meva tasca era de "Anotadora" i consistia a anotar la feina acabada que feien les dones que estaven a la fàbrica, ja que aquestes cobraven per peces fetes i, per

Montserrat Castells
a la Fabra i Coats, 1956.
Foto arxiu Montserrat Castells

Treballadores i
Treballadors de
Can Fabra, 1956.
Foto arxiu Montserrat
Castells

tant, a partir d'aquestes anotacions els pagaven el salari." Treballava de sis del matí a dues del migdia i el seu primer salari va ser de 29,30 pessetes mensuals. "Teníem mitja hora per esmorzar i aquest temps (l'entrepà ens l'havíem menjat entre feina i feina) l'aprofitaven per anar a comprar o fins i tot per pujar als cavallets que es posaven al davant de la fàbrica quan era la festa major. Aquest aprofitar per anar a comprar posa de relleu la diversitat d'accions que les dones

realitzen al llarg d'una jornada..."

La Companyia Anònima Hilaturas de Fabra y Coats actualment en funcionament a Sant Andreu -una de les més importants pel nombre de treballadores i treballadors- té el seu origen en la indústria de fabricació de fils de lli, inaugurada a Sant Andreu el 1843, per Fernando Puig i Gibert. L'any 1860 es va constituir la Societat "Fernando Puig e Hijo", integrada per l'abans

Treballadores i treballadors
de Can Fabra, 1960.
*Foto Tomás Fábregas,
arxiu Elena García*

esmentat i el seu gendre Camilo Fabra i Fontanils. La societat fabricava fils de cotó en troques i, posteriorment, rodets i troques. Anys a venir van diversificar la seva producció amb xarxes de pesca i cintes de fil i cotó, fabricades a la factoria de Salt, Girona. El 1903 es crea la Compañia Anónima Hilaturas de Fabra y Coats, que procedeix de les anteriors i la fusió amb Barcelona Manufacturing Co., Ltd.(el marquès d'Alella era propietari de Can Fabra) que arribà a concentrar 1.500 operaris, entre la factoria de Sant Andreu i

Josefa Ibañez Serafi i dues
companyes de la Fabra i
Coats el dia de la seva jubila-
ció, anys seixanta.

*Foto arxiu Josefa Ibañez
Serafi*

la de la Sagrera. També tenia fàbriques a Torelló i Sevilla. El 1908 l'empresa era la segona de Filats de la ciutat. Moltes de nosaltres hem fet labors amb els fils de can Fabra.

Les precàries i difícils condicions de treball industrial van provocar, des de mitjan segle XIX, l'aparició de moviments de dones que reivindicaven millors condicions laborals, com ara la reducció de la jornada laboral, la limitació de l'edat de treball de les criatures, la prohibició de l'horari nocturn per a les dones, la compensació econòmica per accidents laborals i mesures per prevenir-los.

Montserrat Castells explica la seva experiència en la conflictivitat de Fabra i Coats: "Allà vaig viure la primera vaga de treballadors de la meua vida. Era el 1952 (?) Per aquella època era governador civil de Catalunya Díez Alegría i va visitar la fàbrica per veure la magnitud dels aldarulls. Van durar 2 dies i ens van fer recuperar les hores de vaga. Jo no vaig voler fer-ho i m'ho van descomptar del salari". No era la primera vegada que les obreres i obrers de l'empresa optaven per la vaga com a mitjà per millorar les condicions laborals.

Les vagues per reivindicar millors condicions de treball i, en definitiva, de vida, també van afectar el sector metal·lúrgic del districte, una d'elles la Harry Walker, dedicada a la fabricació d'accessoris per a autòmbils i "postes" de benzina, on a principis dels setanta treballaven 470 persones, un 60% de les quals, aproximadament, eren dones. Paqui Jiménez era una d'elles. Tenia vint-i-dos anys, feia poc que havia arribat de Baeza, el seu poble d'origen, i treballava a la planta de "rebabes" en un semisoterrani, sense ventilació on, a més a més, rebien gasos i fums de la foneria propera. Cobrava 6.900 al mes si seguia el frenètic ritme de la cadena i si feia el màxim de producció.

"Comparat amb els jornals d'altres sectors, era molt, però era un treball duríssim".

Els empresaris van començar a pujar els límits i ens exigien més peces, ens obligaven a un ritme de treball inhumà, tant que "al final no pudimos más y convocamos a la huelga, porque los ritmos de trabajo eran insostenibles".

La Paqui, des del primer moment, va formar part del comitè de vaga en contra dels límits salarials, per la millora de les condicions higièniques, pels increments salarials i per la supressió dels contractes eventuais. "En el comitè de vaga hi participavem moltes dones. La vaga va començar el 17 de desembre de 1970 i va ser seguida per una àmplia majoria de treballadores i de treballadors, excepte el sector d'oficines, que no la van secundar, on treballaven majoritàriament homes. Jo tenia la llista de totes les persones i com que la fàbrica estava tancada anàvem casa per casa a convocar les treballadores i treballadors a les assemblees o per alguna acció. La policia ens cridava "putas, iros a vuestra casa a lavar y a limpiar el polvo". La majoria de les que participavem en les concentracions érem dones. No podia anar a casa a dormir, tenia por que la policia em detingués i cada dia canviava de casa. Anàvem a dormir a llocs diferents i procuràvem no mirar el nom del carrer ni el número i si ens detenien la policia, no dir res. A la meua mare li vaig haver d'ocultar on era i tampoc li vaig explicar el que passava. La meua germana em cobria, però també va haver de marxar de casa perquè ella treballava a VIETA i també hi havia conflicte. Finalment, vam tornar a la feina sense pràcticament haver aconseguit cap de les reivindicacions. Van haver-hi acomiadaments. Jo m'hi vaig reincorporar, però només vaig poder-ho suportar uns mesos. Em feien la vida impossible i m'amenaçaven "como hagas algo te vamos a joder".

Pilar Bayona a la cadena de muntatge de sintonitzadors UHF de l'empresa Emerson, 1968.

Foto arxiu Pilar Bayona

La Paqui va trigar a trobar feina. El seu nom corria en una llista "negra" i finalment va accedir a Emerson, una empresa d'aparells de televisió, en aquell moment en expansió. Necessitaven mà d'obra. En la mateixa empresa havia treballat, anys abans, Pilar Bayona, a qui veiem en la cadena de muntatge de sintonitzadors UHF, en la següent fotografia.

La Paqui va deixar de treballar quan es va quedar embarassada: "el treball continuava sent dur i la feina a la fàbrica no em compensava. Vaig preferir plegar i cuidar els meus fills".

El treball a les fàbriques, ni que sigui a Fabra i Coats, coneguda popularment com "Can Mamella", pels serveis que oferia a les treballadores i als treballadors, no serà, però, el destí final per a

les dones que hi treballàvem. Moltes, en acabar la jornada laboral, assistien a classes de taquimecanografia, comerç, idiomes, comptabilitat,... i aspiraven a ocupar una plaça en el sector terciari, que gaudia de més prestigi, d'una major consideració. La Montserrat, treballadora de Fabra i Coats, ens ho explica: "Mentre treballava a la Fabra i Coats vaig començar a estudiar taquimecanografia a les nits, a una escola de monges, perquè volia millorar professionalment. Entre les amigues es creia que era de major categoria treballar a Barcelona i per això calia formar-se". I el mateix va fer la Paqui Jiménez, ex-treballadora de la Harry Walker que, després de separar-se, va fer estudis per no tornar a treballar en una altra fàbrica i ho va fer en el sector de serveis.

Taller de confecció.
Foto M Nateo.
Arxiu Municipal del Districte
de Sant Andreu, Donació
David Vargas

L'experiència laboral de la Magda Juvé, a qui ja hem trobat en capítols anteriors va ser en el sector terciari: "A Barcelona em va costar trobar feina, en el meu currículum (que llavors no sé pas si se'n deia així i en tot cas l'explicava de paraula) deia que havia treballat a Bellver i fins que no em vaig decidir a posar-hi una mentida que em van suggerir, ningú volia saber res de mi. Vaig afegir que havia treballat d'administrativa al despatx d'un cosí dels meus pares, aquí, i va ser oli en un llum. Llavors hi havia feina per a tothom, encara que moltes hores i poc sou".

La Magda va anar canviant de feina i de responsabilitats, amb més d'un entrebanc masculista, però també amb molt bons records d'alguns dels meus caps, sense cap tipus de perjudici sexual. Una amiga seva, geògrafa a la universitat de Barcelona, la va convèncer perquè es presentés a la prova universitària per a més grans de 25 anys. "Bé, vaig llicenciar-me en Geografia i

Història -Història de l'Art; m'hauria agradat molt l'antropologia, però en aquella època ja coneixia el meu actual marit i vaig pensar que no era compatible el treball de camp necessari en aquesta disciplina i la possibilitat d'una vida en parella; vaig optar per això i vaig pensar que el cultiu de la història de l'art era més compatible".

Sovint les dones han supeditat la seva trajectòria professional i vital al projecte de viure en parella.

Per acabar, volem fer-ho amb un text de Heidi Hartmann: "La segregació de les feines per sexes és el mecanisme primari que en la societat capitalista mantenen la superioritat dels homes sobre les dones, perquè s'imposen salaris més baixos per a les dones en el mercat del treball. Els baixos salaris mantenen les dones depenents dels homes i les impulsen a casar-se. Les dones casades han de realitzar treballs domèstics per als seus marits, de manera que són els homes qui gaudeixen tant dels salaris més alts com de la divisió domèstica del treball".

Magda Juvé a l'empresa AEG
Ibèrica de Electricidad, al
carrer Diputació, en la dèca-
da dels setanta.
Foto arxiu Magda Juvé

Espai polític

"Cuando evocamos, cuando conjuramos la memoria para hacerla más clara, apilamos asociaciones de la misma manera que apilamos ladrillos para construir un edificio"...

Louise Bourgeois

Espai polític

Les dones han desenvolupat un paper fonamental en tot allò relacionat amb la reivindicació de l'accés a uns béns i serveis que es troben desigualment distribuïts en el territori per les actuacions de les polítiques locals. Molt sovint han estat les iniciadores i les capdevanteres en les campanyes relacionades amb tot allò que afecta la vida quotidiana: serveis, habitatge, planificació.

Aquest protagonisme no és un fenomen recent. A l'època medieval hi ha documentats diversos moviments de dones que ocuparen els carrers de la ciutat de Barcelona reivindicant la rebaixa del preu dels productes de primera necessitat, como ara el peix, i els rebomboris contra l'encariment de la vida es perllongaren també durant etapes històriques més recents com ara el rebombori del pa de 1798, quan milers de dones de la ciutat ocuparen places i

carrers i van aconseguir no només la rebaixa del preu del pa, sinó també la de la carn, el vi i l'oli i la destitució del capità general.

Les dones, en tant que responsables de mantenir la vida de les persones del grup familiar, es sentiran impulsades a l'acció quan la subsistència del seu col·lectiu es vegi en dificultats, bé per la pujada del preu de les subsistències, tal com ja hem vist, o bé per la manca de transport públic -que dificulta l'accés al món del treball remunerat i a la realització de les diverses accions de la vida quotidiana-, per manca d'habitatges, de semàfors, de guarderies i escoles, de centres de salut... tal com veurem.

El dia 1 de juny de 1976, tres-centes dones i les seves criatures es tancaven a l'església de Sant Andreu de Palomar, en suport de les reivindicacions dels 1.800 treballadors acomiadats de Motor Ibérica. La vaga feia temps que durava, i les dones també feia dies que interrompien el flux quotidià de la ciutat amb manifestacions i assegudes per denunciar la situació laboral de Motor Ibérica, que complementaven amb visites al Bisbat i al Governador. Quan ja portaven un mes d'ocupació intermitent de carrers i de visites, les dones, mares i germanes dels treballadors de Motor Ibérica van decidir fer-ne una de sonada: Es van tancar amb les seves criatures. Elles vestien la jaqueta de treball dels vaguistes amb una enganxina amb la inscripció Motor Ibérica. La sagristia es va convertir en menjador i cuina i alguns bancs de l'església servien com a llits. El rector de la parròquia, Josep Camps, no hi posà cap impediment, només va demanar que, quan es fes missa, desapareguessin de l'església per tal que ningú no veies ni matalassos, ni fagonets...

Tancada de dones de Motor Ibérica a la parròquia de Sant Andreu, juny del 1976.
Foto Pilar Aymerich

Des de l'exterior es va organitzar tot l'ajut: menjar, estris de cuina i jocs per a les criatures. També s'organitzaven classes i festes.

Isabel Roig Fransitorra col·laborava des de l'exterior: "Jo formava part de Drets Humans, i em cuidava que tinguessin pa i menjar cada dia. També organitzàvem visites del metge i com que ens havíem assabentat que algunes d'elles havien avortat amb mitjans molt arriscats, vam organitzar unes xerrades amb ginecòlegs que explicaven els sistemes anticonceptius, concre-

tament les píndoles. Sovint, jo agafava les nenes que hi havia tancades amb les seves mares i me les emportava a casa perquè es rentessin. La tancada va durar dos mesos i algunes de les dones hi anaven a treballar. Entre d'altres, recordo la Maruja Ruíz, que viu a Nou Barris."

La fotògrafa Pilar Aymerich va fer un reportatge fotogràfic per a la revista *Triunfo*, del qual reproduïm algunes de les fotografies. Segons ella mateixa ens explica va anar-hi amb la idea d'estar-s'hi un matí i s'hi va passar tot el dia; l'ambient era extra-

Isabel Roig que donà suport a les dones tancades de Motor Ibérica, portant de passeig les seves criatures, 1976.
Foto arxiu Isabel Roig

Les dones de Motor Ibèrica a la sagristia de la parròquia de Sant Andreu, juny del 1976.
Foto Pilar Aymerich

ordinari. Les dones, malgrat els vint dies de tancament que ja portaven i la preocupació pel que els passaria als seus marits a la feina i a elles i a les seves criatures allà tancades, l'ambient era agradable, gairebé festiu. Les dones estaven molt satisfetes de com s'havien organitzat i contentes de viure en comunitat i haver parlat entre elles. Explicaven anècdotes divertides i els que més ganes tenien que es posés fi a la tancada eren els marits perquè "les cases estaven abandonades, deixades".

L'organització, diuen les cròniques del moment, era perfecta. A les parets del carrer, els cartells explicaven el perquè de la tancada, la policia els arrancava, i l'endemà n'hi havia de nous. Continuem amb les cròniques: "Passat Sant Joan, la revetlla encara la pogueren celebrar amb certa tranquil·litat; la situació empitjorà, cada vegada venien més policies. Evidentment es preparava l'assalt... Aquell divendres fou emocionant; una noia, en veure tanta policia, s'enfilà i

començà a tocar la campana. Aquell repic continuat sensibilitzà la gent... Els veïns a l'expectativa, omplien balcons, galeries i terrats."

El dissabte, novament, sonà el repic de campanes davant el desplegament policial. No passà res, però dilluns, dia vint-i-vuit, revetlla de Sant Pere, la policia assaltà l'església. Esbotzaren les portes i van anar traient les dones una a una.

Dones de la Sagrera donen suport a Maria Ángeles Muñoz, 1975.

Foto Pilar Aymerich

Jo també sóc adúltera

Ángeles Muñoz, del barri del Besòs de Barcelona, es va casar l'any 1969 i, dos mesos després de nèixer la seva filla, el marit va desaparèixer. Sis anys després, el marit reapareix via judicial, l'ha demandada per adulteri i li reclama la tutela de la criatura. El dia 12 de novembre Ángeles Muñoz havia d'entregar la seva filla al jutge i, per tal d'impedir-ho diverses dones dels

Jornades Catalanes de la Dona
al paranif de la Universitat
de Barcelona, maig del 1976.
Foto Pilar Aymerich

col·lectius feministes de la ciutat van anar als jutjats. La consigna "jo també sóc adúltera" en suport d'Ángeles Muñoz s'extengué per la ciutat i les dones de la Sagrera van donar mostra de la seva solidaritat, tal com veiem a la fotografia de Pilar Aymerich. La pressió dels grups feministes va ser tal que el 1978 es reformava el Codi Penal, i els delictes d'adulteri eren despenalitzats.

La desigualtat de les lleis per raó de sexe -la figura de l'adulteri només s'aplicava a les dones perquè es creia que "l'honor" només era cosa d'homes com el brandy Soberano- suposava discriminar les dones, i el cas de l'Ángeles Muñoz va ser el detonant per posar-ho en evidència i emprendre una de les campanyes que va tenir més ressó.

Jornades Catalanes de la Dona, maig del 1976

Feia pocs mesos que s'havien celebrat les Jornades Catalanes de la Dona, el mes de maig del mateix any, que comptaren amb l'assistència de més de 3.000 dones. Entre d'altres van participar-hi l'Associació de Dones del Bon Pastor, l'Associació de Dones de Sant Andreu, de la Vermeda, la Vocalia de Dones de l'Associació de Veïns de Sant Andreu, i la Vocalia de Dones de l'Associació Veïns de la Sagrera.

Una de les ponències presentades i debatudes a les Jornades va ser Dona i Legislació on es deia: "El nostre Codi Penal vigent discrimina d'una manera radical la dona... Així, a l'article

449 es determina: "L'adulteri serà castigat amb la pena de presó menor. Fan adulteri la dona casada que jeu amb un home que no sigui el seu marit i el que jeu amb ella, sabent que és casada, tot i que després es declari nul el matrimoni" i l'article 452 deia: "El marit que tingués una amistançada dins de la llar conjugal, o notòriament fora d'ella, serà castigat amb presó menor. L'amistançada serà castigada amb la mateixa pena o amb la del desterrament".

Les autores de l'esmentada ponència aclarien "Aquesta diferència neix sempre del concepte de la propietat que la societat dona a l'home sobre tota la seva família (dona i fills)... Creiem que la solució no seria equiparar ambdós sexes pel que fa a aquest delictes, sinó eliminar-lo completament del Codi Penal".

Les participants a les Jornades Catalanes de la Dona clamaven per una reforma legislativa però eren conscients que "unes simples modificacions de tipus legal que donessin igualtat a la dona i a l'home dins del matrimoni, no solucionarien gairebé res". La realitat, desgraciadament, els ha donat la raó. Cada setmana hi ha una mitjana a l'Estat espanyol de dues dones assassinades per marits, ex-marits, ex-amants, ex-companyans.... "L'estructura familiar actual -proclamaven les autores de la comunicació- és tan opressiva per a la dona que cal el seu replantejament total".

Les dones de la vocalia de Sant Andreu van presentar una comunicació sobre el divorci on podem llegir: "a la generació de dones de la post-guerra se les va educar en les idees d'abnegació, sacrifici, submissió al marit (considerat pel feixisme com un ésser superior), acceptació de la maternitat com a missió històrica, exaltació de les tasques domèstiques, incitació al més pur individualisme, i cen-

tralització de la vida social a cada llar. Fins a la nostra generació han arribat aquestes idees" I continuaven "decretant l'eternitat del matrimoni i la total hegemonia del marit..., s'obrien les portes a la corrupció i a la falsedat (foment de la prostitució -sempre tolerada als homes i perseguidíssima per a les dones- greus traumes per als fills, "doble vida" per als marits, etc.) i proclamaven: "El divorci és un dret bàsic i imprescindible per a tots, especialment per a les dones".

A les mateixes jornades les dones del Bon Pastor feien una crida a totes les dones per tal que s'incorporessin organitzadament a la lluita política per les seves reivindicacions immediates en general i pel reconeixement dels seus drets, entre d'altres, la igualtat amb l'home davant la Llei, i la igualtat social, laboral, cultural i política.

Per aquest col·lectiu, la lluita de les dones "havia d'anar dirigida com un primer pas a la consecució d'unes llibertats democràtiques. Per això, és fonamental que la dona compregui bé que només lluitant per la consecució de la democràcia política haurà donat el primer pas per aconseguir la seva total emancipació".

A les Jornades hi hagué acord en valorar com a imprescindible la participació de la dona en la política però sorgiren divergències en quina mena d'organitzacions i en com havia de ser aquesta participació.

Sobre la incorporació de la dona als partits polítics hi havia un corrent que proposava participar en partits polítics i organitzacions de masses i al mateix temps col·laborar amb el moviment de dones. És la proposta coneguda com a doble militància.

Manifestació de dones pels carrers del centre de la ciutat en demanda de l'Amnistia per la dona i lliure accés als llocs de treball, 1978.

Foto Pilar Aymerich

L'altre sector veia el feminisme com una alternativa política i remarcava el paper revolucionari de la dona en la transformació de la societat. Ambdós corrents coincidien, però, en la denúncia de la manca d'interès per part de les organitzacions polítiques i socials envers els problemes específics de la dona i esperaven que les darreres preses de posició pública que s'havien

fet sobre el tema fossin alguna cosa més que fruit d'un interès tàctic i oportunista.

Arran d'aquesta manca d'interès en alguns casos, en d'altres dificultats i encara en d'altres vetos a l'acció de les dones, moltes de les quals pertanyien a l'Associació de Veïns de Sant Andreu decidiren abandonar-la i crear el Casal

de la Dona. Era el 1978 i comptaven amb 150 sòcies. "Quan tinguem local propi -declaraven- montarem un departament de contracepció i una assessoria jurídica i una escola de tall i confecció, ja que la majoria de dones del barri no tenen ni tan sols el certificat d'estudis primaris i veuen en l'aprenentatge de la costura una possibilitat d'independitzar-se econòmicament".

D'altres, però, crearen vocalies de dones dins el marc d'altres organitzacions. Les vocalies de dones volien ser un marc, entre molts altres, on les dones s'unissin per posar en comú els problemes i les preocupacions que molt sovint els havien fet creure que eren individuals i que a força de xerrar van comprovar que eren temes d'àmbit polític. A més a més d'esser un lloc de trobada de dones, les vocalies afavorien i practicaven una solidaritat activa amb totes aquelles que en un moment donat ho poguessin necessitar. Les vocalies tenien uns objectius molt clars, la reivindicació i la consecució de tots aquells serveis, equipaments i canvis en les lleis, que facilitessin la vida com a dones sense oblidar un marc més global per acabar-ne amb l'opressió.

En partits o sindicats, en associacions de barri o vocalies de dones, en el moviment feminista o en col·lectius i xarxes laxes que es creen de manera puntual per un objectiu concret i que un cop aconseguit pot desaparèixer o no, l'experiència de les dones en els moviments urbans i socials és diversa i flexible, complexa i alhora d'una gran riquesa teòrica.

Els fets que a continuació relatem són tan sols alguns exemples, alguns recorreguts de les dones de Sant Andreu per tal de fer del seu barri un espai més habitable.

Reivindicacions de serveis per a fer compatible la doble jornada

Per tal de fer compatible la maternitat i el treball remunerat en una societat que ofería pocs serveis, algunes dones del barri del Baró de Viver, es van organitzar per tirar endavant una guarderia. Les pròpies mares van posar-la en marxa i l'autogestionaren. Elles mateixes establien un torn per tenir cura de les criatures i alguns anys després, van aconseguir una subvenció per pagar el jornal de dues monitores. La reivindicació de guarderies ha estat una constant en els barris de la ciutat de Barcelona.

En d'altres barris que ja comptaven amb alguns d'aquests serveis, els van voler gestionar i adequar els criteris pedagògics als nous corrents educatius innovadors. L'Àngels Grases explica com van transformar una escola del barri de les Vivendes del Congrés creada per l'església, en una cooperativa de mares i pares, l'escola Pompeu Fabra: "-Volíem participar directament en la gestió i dels continguts i sistema pedagògic que rebien les nostres criatures. Vam negociar amb el bisbat i no hi va haver cap inconvenient. Creada la cooperativa, vam establir

Guarderia Ba-vi del Baró de Viver, dècada dels vuitanta.
Arxiu Trinitat Roca

Guarderia de l'escola Pompeu Fabra, anys setanta.
Arxiu Àngels Grases Mullerachs

quotes de pagament, de tal manera que els pagaments per l'escolarització variava en funció dels recursos de cada unitat familiar, les persones que més tenien eren les que pagaven més, i al contrari les que tenien recursos més migrats."

Les dones també volem un institut al barri

Aquest era el titular d'un article al diari *Sant Andreu Express*, signat per Roser Musoles el Febrer de 1989. Roser Musoles explicava que

feia més de sis anys, és a dir, des de 1983, dues mares d'alumnes de l'escola Sant Pere Nolasc, van començar el llarg camí per aconseguir un institut a Sant Andreu, i que és indicatiu de la manera de fer de moltes dones.

Davant la problemàtica de canviar les criatures d'escola en acabar l'EGB, van començar a fer indagacions i informar-se per saber quin era l'institut que els corresponia. Van recórrer centre per centre. Els instituts que hi havia més a

Jornada de reivindicació de l'Escola Pública, avui Ramon Berenguer, a la Trinitat.
Foto Arxiu grup de dones de la Trinitat.

la vora eren: l'Institut de la Guineueta -a dalt de tot, tocant la Vall d'Hebron-, els barracons imprementables del Passeig de Valldaura, el tres instituts de la Verneda, el Barcelona-Congrés, l'Alzina i el de Valldemosa. Tots ells a unes distàncies considerables. Les dones també van demanar informació, preus i dates de matriculació dels centres privats del barri i els seus voltants. Amb aquest llistat i informacions, van convocar una reunió amb les famílies de les

criatures de 8è de la seva escola, Sant Pere Nolasc, i van crear una Comissió pro-Institut de Sant Andreu. La Comissió depassà l'àmbit de l'escola on s'havia iniciat i s'hi afegiren persones d'altres escoles. Després de sis anys de reunions amb representant de l'Ajuntament i de la Generalitat, ni plànols, ni terrenys. Això sí, "Tenim uns pals elèctrics que molesten, tenim hores i hores de reunions, tenim naps i cols, tenim els fills a la "mili" amb el BUP i el COU

acabats, tenim moltes més arrugues, alguns tenen menys cabells, però no tenim institut."

Finalment, l'octubre de 1991 s'iniciaren les classes al nou Institut de Sant Andreu, tot i que començaren amb certa precarietat de mitjans ja que els serveis territorials d'ensenyament no havien previst que en qualsevol institut es necessita un material imprescindible com ara cadires, taules, guixos i pissarres, entre d'altres coses.

El dret a l'educació de les persones adultes

Aconseguides algunes de les fites de la lluita per l'escolarització de les criatures i el dret a una educació pública de qualitat, la lluita pel dret a l'educació de les persones adultes es convertí en un dels eixos prioritaris d'acció i socialització per a moltes dones. Les escoles de persones adultes es van convertir en un espai de dones i van ser elles, principalment, les que van defensar els seus espais propis.

El curs 1979-80 van sorgir escoles de persones adultes en diversos barris de la ciutat, amb més voluntat per part de les persones assistents i les i els professionals de l'ensenyament en crear-les i mantenir-les, que de recursos, sempre escassos, sempre inestables. Les administracions van ser molt "garrepes" en dotar d'infraestructures i recursos aquests tipus d'ensenyament. Contràriament, la demanda creixia dia a dia. El desig d'accedir a una formació que no havien obtingut en els anys que "els pertocava", es va convertir en la reivindicació d'un dret a la formació amb mínimes condicions.

Les escoles de persones adultes van ser espais transitats majoritàriament per dones, ja que, en termes generals, havien tingut menys accés a l'educació que els homes. La necessitat que les

nenes s'eduquessin no era considerada prioritària. Sovint, quan els recursos del grup familiar eren escassos, es prioritzava l'educació dels nens, o moltes vegades, i donada la manca de serveis públics com ara guarderies o el que avui coneixem com jardins d'infància, quan les mares realitzaven un treball remunerat, eren les germanes grans les que tenien cura dels germans petits encara que això suposés l'abandó total o parcial de l'escolarització.

Potser per aquests motius, les dones han estat les capdevanteres en la reivindicació de les Escoles de Persones Adultes.

L'any 1986 les i els alumnes de l'escola de Persones Adultes de la Pegaso, decideixen fer les classes al carrer, fartes i farts de tanta incertesa, de tanta provisionalitat en els seus estudis. El seu primer local havien estat les aules de l'escola pública Pegaso-Príncep de Viana, però aquestes, aviat, es queden petites per acollir totes les persones que volen assistir-hi i s'expandeixen per les cuines i el magatzem de l'escola de Formació Professional Francesc Layret. Les institucions els obliguen a abandonar el local sense cap alternativa en el moment de

Alumnes de l'Escola d'Adults Pegaso fent classes al carrer per reivindicar la seva continuïtat.

Foto de Jordi Bardajil, publicada al Sant Andreu Express, juny del 1986

Manifestació a la Plaça Orfila de Sant Andreu, el maig del 1992.

Foto Colita

les matriculacions que arriben a 900 persones, moltes de les quals son veïnes de Sant Andreu i de barris propers. Davant aquesta situació decideixen d'ocupar el carrer, amb taules i cadires i fer les classes en l'espai públic.

Dos anys abans, el 1984, a l'Escola de Persones Adultes del Bon Pastor, es vivia una situació similar. Creada el 1978 sempre van patir la

provisionalitat dels locals per fer les classes. Van insistir a la Generalitat i a l'Ajuntament per aconseguir aules al C.P. Bernardo de Boil només a partir de les 5 de la tarda. De 3 a 5 hores continuaven fent als locals de l'Escola Parroquial. Aquesta dispersió espacial dificultava el funcionament normal de l'escola. "Sin lugar fijo y estable donde ir y sin una propaganda adecuada, el alumnado es difícil que

crezca, y se mantiene gracias a nuestro esfuerzo. Por eso, para que la escuela siga adelante en mejores condiciones, porque "los trabajadores necesitamos aprender más, por eso quere-mos este local provisional, por eso trataremos que pronto sea una realidad", escribieron a la revista *Buen Pastor*, el mes de febrer de 1984. Aquest nou local provisional era l'ofertament per part del Districte d'un edifici prefabricat de 240 metres quadrats, situat entre els carrers de Mollerusa, Sas i Lima, a la vora del C.P. Bernardo de Boil.

L'Àngels Urbaneja va assistir a l'Escola de Persones Adultes de La Pegaso i explica la seva experiència: "De petita havia anat a les Dominiques de l'Anunciata i després a una acadèmia que ja no hi és on vaig assolir el títol de comerç. Durant trenta anys el meu treball va ser a les oficines d'una empresa dedicada a la confecció. Quan aquesta va tancar l'any noranta-dos, vaig decidir dur a terme els estudis que no havia tingut la possibilitat de fer abans. Em van informar de l'escola d'Adults La Pegaso, on podia treure'm el graduat escolar, ja que el títol de comerç no servia per a res. Després vaig fer el curs per a majors de vint-i-cinc anys, i vaig aconseguir entrar a la Universitat de Bellaterra per fer Educació Social".

Si l'església legitimava la reunió i activitat de les dones per a la trobada, les escoles de persones adultes van ser un espai conquerit per les dones i es van convertir en espais per a la formació, la cultura i la trobada. Aquesta va ser una doble batalla: primer a l'entorn familiar -moltes vegades van haver de justificar la seva voluntat enfrontant-se als prejudicis i paral·lelament a nivell local, aconseguint els recursos de les administracions per fer-les pos-

sibles.

Casas vacias para la gente del barrio

El 30 de setembre de 1988, veïnes i veïns del Bon Pastor ocupen les cases buides del barri. Feia temps que estaven desocupades i al barri hi havia persones que les necessitava. El Patronat de l'Habitatge, propietari de les cases barates tancades, feia temps que tenia una llarga llista d'espera elaborada per l'Associació de Veïns per adjudicar-les a les persones més necessitades del barri. Farts d'esperar durant anys i anys, van assaltar-les, les van ocupar, s'hi van instal·lar. Manuela Joya, de l'Associació de Veïns del Bon Pastor, explicava: "Las personas que están apuntadas en la lista de espera se han cansado y, finalmente, han actuado así". Antonio Barrachina, de la mateixa associació declarava "Nos parecía fuera de lugar que la ocupación se hiciera por el sistema de patada. Lo que es cierto es que el Patronat, por una causa u otra, ha ido demorando el problema durante varios años, hasta que se ha llegado a extremos límites. A este paso, llegaremos a la conclusión de que el diálogo no sirve de nada".

Del barri, van expandir-se pel districte i interromperen el trànsit quotidià d'alguns carrers fins a la plaça Orfila, seu del districte, amb pancartes com la que veiem a les fotografies "Casas vacias para la gente del barrio".

La reivindicació del dret a un habitatge digne afectà diversos barris del districte. La incapacitat de les administracions de donar resposta a aquesta necessitat bàsica forçà un enfrontament directe i constant amb els responsables de les institucions implicades. Aquesta constància la veiem en moltes dones i també homes del Baró de Viver. Hem parlat amb la Trini Roca que va ser promotora de l'Associació de Veïns

i durant molts anys en va ser la secretària. "-Un dia vam descobrir per atzar que l'estat d'algunes cases perillava i teníem por que alguns blocs s'ensorressin. Va ser el primer barri on es va detectar aluminosi, tot i que encara no en sabem el nom. Les mobilitzacions van començar el 1975 i han perdurat fins que s'entregaren els pisos de la primera fase, a finals dels anys vuitanta, però ens ha costat reunions i més reunions, difícils algunes d'elles per la diversitat d'interessos de les persones del barri; també duríssimes i violentes d'altres per la

poca voluntat de diàleg del Patronat Municipal de l'Habitatge. La majoria de les que hi participàvem érem dones i, des de la Junta de l'Associació de veïns ho vam negociar tot, com volíem els espais públics, els preus dels habitatges, el finançament, evitar que ens dividissin el barri, i cada negociació era duríssima."

La voluntat de participar en la remodelació dels barris ha forçat les institucions a la negociació i a entendre que no és només una qüestió tècnica que poden resoldre polítics i tècnics en els

Manifestació a la plaça Orfila per que s'entreguin les cases buides a la gent del barri de Bon Pastor, 1988.

Foto Joan Carles Ferrer, Sant Andreu Express, octubre del 1988

Cases Barates de Baró de Viver, anys seixanta.
Foto arxiu Trinitat Roca

seus despatxos.

"- Ens ha costat 15 anys d'aconseguir-ho -continua la Trini Roca- però ens agrada el barri que tenim. L'arquitecte que va dissenyar la primera fase del projecte, Josep Emili Donato Folch, explica que la seva intervenció havia consistit "en recluir un trozo del espacio vacío natural mediante la construcción de unos límites que protegen del exterior y son a su vez afirmación material y simbólica del modo de apropiación urbana del territorio y del espacio".

Vista dels habitatges i de l'espai públic de la primera fase de Baró de Viver.
Foto arxiu Trinitat Roca

Una de les reivindicacions dels grups de dones va ser la construcció de centres de planning a tots els barris, dins el marc més general de la campanya del dret al propi cos.

Arxiu Ca la Dona

Per una sanitat pública de qualitat

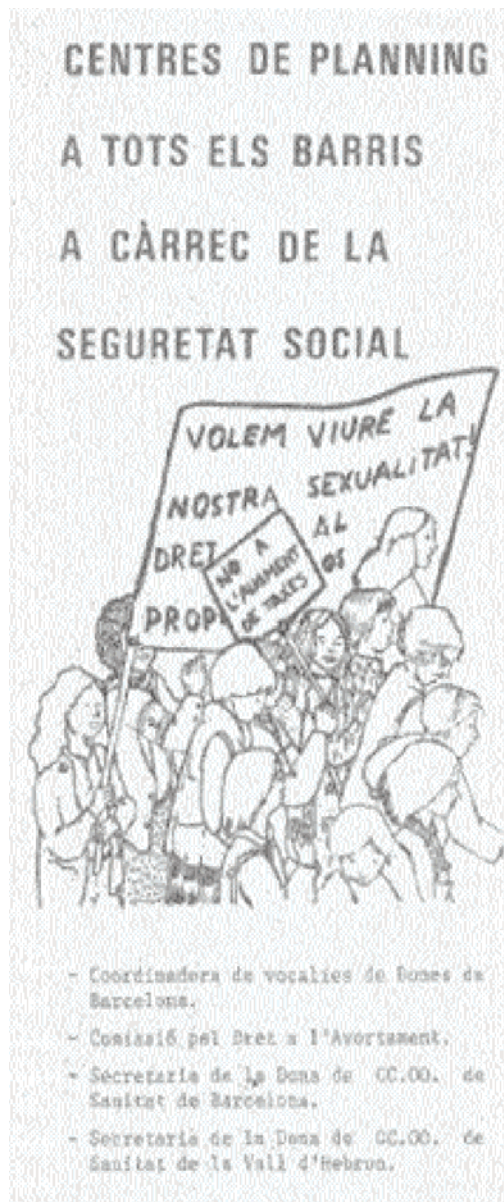
Tal com déiem abans, les dones en tant que responsables de vetllar per la qualitat de vida de les persones del grup familiar, ocuparan carrers i places per demanar millores a la sanitat, tant pel que fa a una medicina pública de qualitat com a la localització dels serveis sanitaris en el mateix barri.

Les dones del Bon Pastor van sortir al carrer i van tallar la circulació dels vehicles en diversos punts d'entrada al barri, en protesta pel cessament d'una doctora de l'ambulatori en no renovar-se-li el contracte i pel ple funcionament de les instal·lacions, que evitaria el desplaçament de la població a d'altres centres assistencials més allunyats, ja que encara no s'havien posat en funcionament a l'ambulatori del Bon Pastor les dependències ja instal·lades de diverses especialitats medicinals.

El dret al propi cos.

Maternitat lliure i desitjada.

Una de les reivindicacions dels grups de dones va ser el dret al propi cos. El dret al propi cos implicava, entre d'altres temes, el dret a una maternitat lliure i desitjada i, per tant, el control de la natalitat. Diverses van ser les iniciatives i les realitzacions. A nivell de ciutat, per exemple, el grup DAIA, Dones per l'Auto-coneixement i Anticoncepció, reclamava la formació en els barris de centres de dones on elles mateixes fessin, l'autocontrol del seu propi cos al marge dels metges que molt sovint considerava el cos de la dona com a patològic. A nivell de barri, per exemple, es va crear a la Sagrera el Centre d'Higiene Maternal, en la dècada dels anys vuitanta, subvencionat per l'Ajuntament de Barcelona i amb col·laboració de la Caixa de Barcelona que va cedir les

instal·lacions. El centre, gestionat per la Cooperativa AMBA, ofería els següents serveis:

- Preparació al part i seguiment mèdic, recuperació post-part.
- Anticoncepció, informació i assistència ginecològica
- Informació sexual a les escoles, a més de xerrades a joves i adolescents.

El dret a la lliure disposició del propi cos implicava un seguit de drets com ara l'educació sexual, anticonceptius per no avortar i avortament per no morir. Paral·lelament es posava al descobert la trampa del discurs que associava sexualitat femenina a reproducció. Era l'època, tal com escriu Montserrat Cervera en el llibre *20 anys de feminisme*, de desmitificar la virginitat, la maternitat, el pecat; de reivindicar el plaer i de denunciar el paper de la dona reduïda a una maternitat imposada i a la fidelitat obligatòria i el dret a una sexualitat lliure. Molts grups de dones van crear centres d'informació sobre anticoncepció i sexualitat a diversos barris de Barcelona.

Mobilitat

Els polígons residencials cada vegada s'allunyaven més dels polígons fabrils o dels espais de treball remunerat i no tots els barris disposaven de serveis. Davant l'increment dels desplaçaments de la població s'anà imposant com a opció política prioritària per part de les institucions la mobilitat en vehicle privat. Primer va ser la desaparició dels tramvies, pocs anys després de la instal·lació de la fàbrica de cotxes SEAT a Barcelona i posteriorment, la construcció de vies ràpides de circulació. El transport públic, però, no creixia al mateix ritme que ho feien les demandes de mobilitat de la població.

L'accés a la mobilitat pública ha estat un dels elements pels quals s'han mobilitzat les dones, ja que aquest pot ser un element de discriminació o, al contrari, un element democratitzador. La mobilitat condiona l'accés al mercat laboral i als béns i serveis de la ciutat, així com també, una bona xarxa de transport públic pot facilitar la realització de la diversitat d'activitats relacionades amb el treball domèstic i l'atenció a les persones del grup familiar.

El 1983, veïnes i veïns del Bon Pastor veïen la construcció dels túnels del metro, però es quedaven sense parada al seu barri: "Como todos sabréis se han realizado ya los túneles del metro y éste, aun a pesar de nuestra machacona insistencia, no va a llegar al Buen Pastor. Ante esto se nos plantea que un Barrio eminentemente trabajador como el nuestro, para comunicarse con el centro de la ciudad sólo, tiene el BUS 42 y que además éste va por la periferia y sólo diurno, con lo que nos encontramos que para la inmensa mayoría de desplazamientos al centro hemos de realizar una combinación mínima de dos buses o bus y metro, con la pérdida económica que ellos nos representa" (Article publicat sense signatura a *Buen Pastor* número 0, juny 1983).

Anys a venir encara el continuaven reivindicant. El 1991 les mobilitzacions es van intensificar en el moment que es discutia i s'elaborava el nou Pla Intermodal de Transport, que preveia l'ampliació de la xarxa del metro. Al barri hi havia 11.800 persones residents i aquesta xifra s'incrementava fins a 25.000 en tenir en compte la població que es desplaçava, des d'altres àrees, al polígon industrial.

Paral·lelament a la reivindicació del transport públic hi ha la reivindicació que aquest sigui accessible per a totes les persones, també per a

Campanya per fer accessible la ciutat i eliminar les barreres arquitectòniques.

Foto Arxiu Municipal del Districte de Sant Andreu

aquelles que tinguin una mobilitat reduïda. Actes a nivell de ciutat i també a nivell de districte es posen en marxa i apareixen entitats com el Grup de Dones no Estàndard que aplega dones que per les seves particularitats físiques, que no responen als patrons "normals", reivindiquen que la seva discapacitat física no sigui motiu de discriminació.

S'endeguen campanyes com la tramesa de targetes enviades a l'Ajuntament de Barcelona on es deia que a Catalunya el 22% de la població té greus dificultats de mobilitat a causa de les barreres arquitectòniques, reivindicació que progressivament ha estat assumida i fins i tot hi ha una normativa, però que en alguns casos encara és d'aplicació restringida.

L'any 1999 va tenir lloc el Congrés de Dones de Barcelona. Un dels aspectes tractats va ser el de la mobilitat i les conclusions a què es va arribar van ser aquestes:

Les dones, principals usuàries del transport públic i dels desplaçaments a peu, han quedat confinades als marges, en una ciutat que ha estructurat la seva mobilitat donant prioritat al vehicle privat, tot i que només un 25% dels desplaçaments a ciutat es fan amb aquest mitjà.

Les dones de Barcelona proposen:

- crear una nova cultura de la mobilitat i recuperar l'espai urbà per als i les vianants i per a les persones usuàries del transport públic
- Planificar les xarxes del transport públic tenint en compte la diversitat i les necessitats de les persones. L'actual estructura del transport públic es perfila a partir del moviment pendular habitatge-treball, no té en compte la diversitat de recorreguts quotidians que fan les dones en la realització dels seus rols.

Grup d'amigues de la Sagrera que es reunien cada dia a la plaça del General Moragues i que fartes de que les seves criatures haguessin de conviure amb l'empastifada de les caques dels gossos van iniciar una campanya pel civisme dels propietaris dels gossos. Maig del 1993.
Foto arxiu Margarida Riera

- Dotar de més freqüència i ampliar l'horari del transport públic.
- Incrementar la interconnexió de la xarxa del transport públic entre els barris de la ciutat.
- Integració tarifària o bitllet combinat que permeti la correspondència entre metro, autobús i/o minibus.
- Instal·lació de telèfons en les andanes del metro i en les parades de bus.
- Aplicació de la normativa d'abolició de barres arquitectòniques.

La ciutat com a espai de lleure i de relació

Seguint amb les formes organitzaves flexibles de les dones, tres amigues -Margarida Riera, Esther Rodríguez i Maria José Uría- tipes que les seves criatures i elles mateixes haguessin de conviure en l'espai públic amb l'empastifada de les caques dels gossos- inicien una campanya pel civisme dels propietaris de gossos. Van haver de sentir-se a dir allò que un segle abans, ja havien sentit les primeres dones que van estudiar medicina a Barcelona: "aquestes "marujas" esta-

rien millor fregant". Malgrat l'improperi van continuar amb el seu quefer de manera continuada, insistent, i van aconseguir que l'Ajuntament iniciés una campanya per mantenir nets els espais que són de totes les persones i de creació de llocs adequats per als animals.

Abans de la reivindicació de la netedat dels espais públics, va haver-hi una fortíssima campanya per aconseguir-los. En alguns barris del districte, i malgrat que els projectes preveien la instal·lació d'espais comuns de places i jardins, molt sovint van quedar com a espais residuals entre bloc i bloc de pisos, sense urbanitzar, sense enjardinar, descampats que més que acollir feien angúnia de ser-hi fins i tot de passar-hi.

L'Àngels Grases, a qui ja hem trobat en pàgines anteriors, tenia un espai de dimensions considerables, qualificat com a plaça en el projecte, però que havia quedat reduït a descampat, ocupat per cotxes, pocs en aquells moments, molt pocs i que, a més a més, s'utilitzava com a camp de futbol. Després de moltes accions, de moltes anades i vingudes, els cotxes han estat expulsats, el futbol també i ara és un espai públic. No només ha canviat el paisatge, també l'estada, les relacions i l'ús.

Durant molts anys, aconseguir espais bells, agradables que acollin l'estada i facilitin la trobada i la relació, ha estat una de les negociacions i dels pactes que els poders públics han hagut d'acollir.

Molts d'aquests itineraris que hem recollit, moltes d'aquestes accions pretenien donar prioritat a opcions polítiques i econòmiques tendents a adequar la ciutat a les necessitat de la vida quotidiana.

Les pràctiques col·lectives de les dones i la seva

capacitat de mobilització han produït realitzacions concretes com ara escoles, guarderies, ambulatoris, habitatges i un llarguíssim etcètera. Mitjançant el desenvolupament d'experiències individuals i col·lectives han construït ciutat, han fet política i han posat al descobert els conflictes de gènere. Fer política, aquesta política, ha suposat reubicar els poders públics i el projecte de ciutat en un escenari polític, tot reclamant el dret a la ciutat.

En aquest sentit, volem incloure a tall de cloenda el text de la *Carta Europea de les dones i la ciutat*, elaborat per diverses expertes i recollit

per la Comissió Europea.

La Carta Europea de les dones i la ciutat té per objectiu promoure una nova filosofia sobre la planificació urbana, susceptible de promoure un veritable debat democràtic que integri les necessitats i tingui en compte les diferències dels ciutadans i de les ciutadanes. Els esforços de revitalització de les nostres ciutats han de convergir cap a l'emergència d'altres prioritats polítiques i econòmiques que tendeixin a l'harmonització de la vida quotidiana. Cal reconstruir els espais i els vincles de cohesió social que permetin la igualtat d'oportunitats entre les dones i els

◀ ▶ Plaça Massana, aconseguida per la pressió popular després de treure el camp de futbol.

Foto arxiu Àngels Grases Mullerachs.

homes, tant en el medi urbà com en el rural. Aquesta Carta vol promoure una societat més emancipada, alliberada dels estereotips que constreixen i frenen tota evolució favorable a les dones en matèria de planificació urbana i dels serveis urbans, d'hàbitat, de seguretat i de mobilitat.

Així doncs, es convenient pensar i remodelar la ciutat a través de la mirada de les dones per tal d'aportar-hi nous equilibris i una nova dimensió.

Cal anar cap a una nova filosofia de la ciutat per tal de:

- Eliminar els obstacles que fan que les dones no tinguin encara plenament el dret a la Ciutat.
- Sensibilitzar d'aquesta problemàtica les persones que actualment treballen i que incideixen en la planificació de la ciutat, l'habitatge i la qualitat de vida.
- Promoure una revitalització i una renovació democràtica de la presa de decisions en matèria de planificació urbana, per tal que les dones accedeixin a totes les instàncies i a tots els nivells de concertació i de decisió.
- Fer emergir una nova dinàmica de responsabilitat social, per una ciutadania activa, susceptible d'acostar les decisions de la base i les preocupacions quotidianes de les ciutadanes.
- Afavorir el desenvolupament d'una altra filosofia de planificació urbana i ordenació del territori centrada en els valors humans.
- Impulsar dinàmiques de canvi per tal que la societat esdevingui plural.

La Carta Europea de les Dones i la ciutat és, doncs, la reivindicació del dret de les dones a la ciutat.

Nomenclàtor

Els noms dels carrers d'un districte, d'una ciutat, posen en relleu personatges i fets que es creuen transcendentals i bandegen d'altres, considerats just el contrari, intrascendentals, no rellevants. Sorprenen que, a hores d'ara, en els noms dels carrers del nostre districte hi hagi tan poca presència femenina.

Si prenguéssim com a vàlida -és una suposició- la imatge historiogràfica que es desprèn del nomenclàtor, hauríem d'afirmar que el trànsit i la contribució de les dones a la història del districte ha estat excepcional, ja que els noms de dones dins el conjunt són una excepció; n'hi ha poquíssims.

Aquesta és una ciutat, i un districte en particular, que té molt mala memòria respecte de la contribució de les dones a la història. I, aquest oblit no és anecdòtic perquè, recordem-ho, memòria és poder.

Àrtemis, passatge

Deessa grega de la natura, de la caça i també de la lluna. Aquesta divinitat està associada als cicles vitals de les dones, incloent-hi la menstruació. Correspon a la divinitat romana de Diana i en la iconografia clàssica se la representa amb túnica i cabellera deixada anar, amb arc i sagetes. Les amazones són les contrafigures mortals de la deessa.

Comtessa de Pardo Bazán, carrer

Emilia Pardo Bazán va néixer en una aristocràtica família gallega, el 16 de setembre 1851, a la Corunya i va morir el 12 de maig de 1921, a Madrid. Novel·lista, assagista i feminista. A l'edat de setze anys es va casar i es va traslladar

a Madrid. El seu interès per la filosofia, la ciència i la literatura quedà reflectit en els seus primers assajos i en la primera novel·la *la Pascual López*, publicada el 1879. La seva obra *Un viaje de novios*, 1881, i l'assaig *La cuestión palpitante*, 1883, versen sobre problemes socials, i el tractament que en va fer provocà un fort debat. *La tribuna*, novel·la escrita el 1882, està basada en l'actitud revolucionària de les treballadores del tabac. Els seus grans èxits els aconseguí en el retrat que va fer de la decadència de l'aristocràcia gallega a *Los pazos de Ulloa*, 1886, i *La madre naturaleza*, 1887.

L'any 1892, va impulsar i dirigir la Biblioteca de la Mujer, on publicà, entre d'altres, *La esclavitud femenina*, de John Stuart Mill, i *La mujer ante el socialismo* d'August Bebe. L'acollida no va ser bona i temps després escrivia: "Cuando yo fundé la Biblioteca de la Mujer, era mi objeto difundir en España las obras del alto feminismo extranjero... Eran aquellos los tiempos apostólicos de mi interés por la causa. He visto, sin género de duda, que aquí a nadie le preocupan gran cosa tales cuestiones, y a la mujer, aún menos".

Posteriorment, va exercir el càrrec de consellera d'Educació Pública, i el 1916 fou professora de literatura romànica a la Universitat de Madrid. Per primera vegada una dona accedia a la docència universitària. Va mantenir una actitud obertament feminista en defensa de l'accés de la dona a l'ensenyament, i del dret a ser considerada ciutadana amb destí propi i no amb un destí subordinat.

Concepción Arenal, carrer

Sociòloga, pedagoga, assagista i reformadora social, Concepción Arenal va néixer al Ferrol el 31 de gener de 1820 i morí a Vigo el 4 de febrer de 1893. Fou especialista en ciència

penal, dret internacional i educació pública, i una figura àmpliament respectada i influent en el periodisme de la darrera del segle XIX. Guanyà el primer premi de l'Academia de Ciencias Morales y Políticas de Madrid pel seu assaig *La beneficencia, la filantropía y la caridad*, publicat el 1861.

Va ser visitadora general de presons de dones el 1864, i el novembre de 1868, nomenada inspectora de "casas de corrección de mujeres", treball que abandonà el 1873 per incorporar-se a una comissió formada pel govern de la Primera República per la reforma del Codi Penal i del sistema penitenciari espanyol.

En el camp de la creació literària va ser fundadora de la revista *La voz de la caridad*, dedicada als estudis penitenciaris. Escriví *La mujer del porvenir*, *La condición de la mujer en España*, *La mujer de su casa*, totes elles centrades en la temàtica de les dones; *Cartas a un obrero*, *Cartas a un señor*, sobre organització social; *Ensayo sobre el derecho y sus gentes*, un estudi sobre dret internacional; *Manual del visitador del pobre* i *La instrucción del pueblo*. La seva obra *Oda a la esclavitud*, va ser premiada per la Sociedad Abolicionista de Madrid, el 1866. També escriví *Cuadros de guerra*, 1874, on relata episodis de la darrera guerra carlina amb tècnica periodística.

Estefania de Requesens, carrer

Estefania de Requesens i Roig de Liori va ser l'hereva única de la casa Requesens, una de les famílies catalanes més importants tant pel seu patrimoni com per la vinculació política als Trastàmara. La família Requesens vivia al Palau Reial Menor de Barcelona, també conegut amb el nom de Palau de la Reina, del qual avui en dia

només es conserva la capella. Estefania era una dona amb formació intel·lectual i amb una aguda intel·ligència. Va mantenir contactes amb Isabel d'Orrit i altres dames barcelonines que ajudaren sant Ignasi de Loiola al seu pas per Barcelona.

El 1526 es casà amb Juan de Zúñiga, quan tenia entre 18 i 25 anys, i residiren en l'esmentat palau fins al 1533, any en què passaren a residir a Castella pel càrrec polític del seu marit. El paper d'Estefania de Requesens no va ser menys important; va ser la institutriu de Felip i tingué cura de la seva formació. Estefania va tenir onze criatures de les quals només quatre van sobreviure.

Estefania de Requesens escrivia periòdicament a la seva mare, Hipòlita Roís de Liori i de Montcada, entre els anys 1533 i 1540. Aquestes cartes s'han conservat i han estat publicades amb el títol de *Cartes íntimes d'una dama catalana del s. XVI. Epistolari a la seva mare la comtessa de Palamós*. L'epistolari dóna detalls de la vida política del moment i de la vida quotidiana de la cort.

Mort el marit el 1546, Estefania tornà al seu palau de Barcelona fins que morí, i la seva tomba es troba, juntament amb Juan de Zúñiga i els seus fills, a la capella de l'esmentat Palau, situada al carrer Ataülf de Barcelona.

Transcrivim, parcialment, una de les cartes d'Estefania de Requesens adreçada a la seva mare:

"Molt egrègia senyora:

Ab la major pena del món só estada tots estos dies per no haver tengut portador ab què poder escriure a vostra senyoria perquè sé ab lo desig que estarà de saber cada dia noves après que sap que he parit. Jo, aquella nit, haguera escrit més llarg sinó que no m'ho consentiren les senyores que estaven ací i la senyora

dona Constança entre les altres, que vingué en acabant jo de parir. Lo part fou bo, llaors a Déu, encara que més llarg que los altres, com don Juan, mon senyor, escrigué a vostra senyoria. Però lo sobrepart és estat lo millor de tots: he purgat més que mai i la llet m'ha donat molt poca pena, que solament una nit i un dia me feren mal los pits, i tantost afluxà, sens febre ni altre accident ningú. Jo he usada ma dieta, encara que totes les que'm veien me volgueren empapussar, però mai só eixida de ma regla acostumada, i així'm só trobada tan bé com dic, i sent-me tan esforçada com si no hagués parit.

Lo xic, guard-lo Déu, està molt bonico. Naixqué no tan flac com Lluísico, però no gros. Par-me que sembla a la casta de son pare, però no als altres sos germans, serà més ros que llúiset, mes no tant com aquells dos angelets. Té molt bon tall de cap i net com un or, sens caspa ninguna. Mai ha tengut, des que és nat, dolories de ventre com los altres, ni plora sinó com està brut o vol mamar i, en ser net i fart, s'adorm tres i quatre hores sens despertar, i alguna volta cinc, de manera que sens treball té la dieta de mamar. La mel ab la pólvora li he sovinejada entre mamada i mamada, i la llimonada d'esmeralda de tres a tres dies, que ací la tenen per molt provada; la que vostra senyoria me féu mercè d'enviar-me me serveix ara, que és excel·lent. També li he donat dos voltes dels gusanicos de çarça que ací usen... L'ama és una pagesa, com tinc escrit a vostra senyoria, i pense que hauré acertat, que és molt ben acondicionada, i alegre, i tan manada que no passa un punt del que li diuen. Fas-la exercitar en tot lo que és menester i fa-ho de molt bona gana. En son menjar se té gran orde, així en les viandes com en

la cantitat." (Transcripció de Maite Guisado).

Isabel Ribó, passatge

Nom de la propietària dels terrenys

Mare de Déu de Lorda, carrer

Fa referència a l'aparició de la Mare de Déu a Bernadette Soubirous -segons afirmació de la pròpia interessada- l'any 1858, en la cova de Massabielle, ciutat de la Gascunya i, a partir d'aquest moment, es convertí en un centre de pelegrinatge internacional.

Mare Eterna, carrer

Títol d'una obra d'Ignasi Iglésias escrita l'any 1900, homenatjant la mare naturalesa.

Mireia, carrer

Fa referència al poema de Frederic Mistral.

Monges, carrer i riera

Rep el nom de l'escola de Jesús Maria creada a Sant Andreu l'any 1850 per dues monges de la família Avinyonet (Sor Sebastiana i Sor Bernabé), formades en una escola del mateix orde a Lió, França. Sor Sebastiana va guanyar les oposicions per accedir a la plaça de mestra pública de Sant Andreu, i en va ser la primera.

Montserrat Roca, plaça

Montserrat Roca i Baltà va néixer el 7 de novembre de 1892, sembla que a Cuba. Aconseguí el títol de mestra i va introduir en la seva pràctica professional com a directora un estil propi i singular d'acord amb els corrents pedagògics moderns.

El 1931 va organitzar i dirigir l'Escola Municipal Ignasi Iglésias. Acabada la Guerra Civil, va ser traslladada com a directora a l'Escola Municipal de Formació Domèstica Teresa de Jesús, on, malgrat les rígides i restrictives directrius im-

sades pel règim franquista sobre el que havia de ser l'educació de les nenes, va imposar un ensenyament més obert i adaptat a les necessitats i inquietuds de les alumnes. El 1982, amb motiu del 50è aniversari de la fundació de l'Escola Ignasi Iglésias, va rebre la Medalla d'Or del Districte IX, en reconeixença de la seva aportació a la renovació pedagògica. Morí el dia 1 de maig de 1983.

Peronella, carrer

Filla de Ramir II d'Aragó i d'Agnès de Poitiers, va néixer el 1136 (?). El seu pare signà les seves esposalles amb Ramon Berenguer IV de Barcelona el 1137. El matrimoni es va celebrar a Lleida el 1150 i passà a ser reina d'Aragó i comtessa de Barcelona. El primer fill, Pere, morí aviat. Ramon Berenguer, l'hereu, nasqué probablement el 1157. També va tenir Pere, el futur Ramon Berenguer IV de Provença, Sanç i Dolça, que es casaria amb Sanç I de Portugal. Ramon Berenguer IV va morir el 1162 i per desig de Peronella el nom de l'hereu, que esdevindria rei d'Aragó, va ser canviat pel d'Alfons I de Catalunya i II d'Aragó. Durant la

seva viduïtat passà anys retirada a Santes Creus. Peronella morí el 1173.

Santa Coloma, carrer i passeig

Fan referència al municipi de Santa Coloma de Gramenet. El passeig hi condueix. I també a la verge i màrtir del segle III. Transcrivim el que diu Ramon Sargatal, en la seva obra *Diccionari dels Sants*: "Aurelià, que abans ja havia estat un soldat brillant, un cop va ser emperador, es va dedicar, de primer, a consolidar les fronteres del Rin i del Danubi; després va encerclar Roma amb un segon cinturó de muralles i, encara, va sotmetre al jou de l'imperi el regne de Palmira." Va fer casar el seu fill amb Coloma, una dona de la ciutat burgonyona de Sens, però "se li va girar d'esquena. -Tanqueu-la a l'amfiteatre amb les feres... Quan va baixar el noi a forçar-la, una óssa ferotge el va deixar fet una cortina amb les seves urpes esmolades. Aurelià va manar cremar les dues criatures, però la peluda es va escapar al bosc i un núvol de pluja va apagar la foguera de l'altra. Va acabar, és clar, decapitada".

Santa Marta, carrer

Betània, segle I. Germana de Llätzer i de Maria de Betània.

Bibliografia

I Congrés de les Dones de Barcelona. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1999.

20 anys de feminisme. Barcelona, Associació de dones per a la celebració dels 20 Anys de les Jornades Catalanes de la Dona i l'Ajuntament de Barcelona, 1996.

Els Barris de Barcelona. Vol. IV. Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Enciclopèdia Catalana, 1998.

Harry-Walker, 62 días de huelga. Barcelona, s.e.

Jornades catalanes de la dona. Barcelona, Alternativas, 1997.

Els anys violeta. Exposició fotogràfica. Fotografies Pilar Aymerich, textos Elvira Altés. Barcelona 2001.

Alvarez, M, Basiana, X. Checa, M. de la Cruz, X., Pallarès, J., Rabassa, J., Vinyes, P. *Sant Andreu de Palomar, més que un poble.* Barcelona

Borja, Jordi i Muxí, Zaida. *L'espai públic: ciutat i ciutadania.* Barcelona, Diputació de Barcelona, 2001.

Clapés i Corbera, Joan. *Fulles Històriques de Sant Andreu de Palomar.* Barcelona, 1984.

Durán, María Angeles. *La jornada interminable.* Barcelona, Icaria, 1986.

Fabre, J, Huertas Clavería, J.M. *Retrat de Sant Andreu 1990-1998.* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1998.

Heidi Hartmann "Capitalismo, Patriarcado y Segregación de los empleos por sexos". *Las mujeres y el trabajo. Rupturas conceptuales.* (Cristina Borderías, Cristina Carasco y Carmen Alemany comp.) Barcelona, Icaria-Fuhem, 1994.

McMuchy, M. Oliver, M. Thornley, J. *For love or money.* Melbourne, Penguin Books Australia, 1983.

Monserdà, Dolors. "Vulgaritats" dins *Del Món.* Barcelona, la Sal edicions de les dones, 1983.

Narotzky, Susana. *Trabajar en familia. Mujeres, hogares y talleres.* València, Edicions Alfons el Magnànim, 1988.

Segura Soriano, Isabel. *Guia de dones de Barcelona.* Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1995.

Spain, Daphne. "Excerpts from the Contemporary Workplace", *Gender Space Architecture.* London, Routledge, 1999.

Filmografia:

For love or money. Direcció: McMuchy, M., Nash, M., Oliver, M. Thornley, J. The Sydney Filmmakers' Cooperative, Australia, 1984, distribueix (Drac Màgic)